

İLHANLI DEVRİNE AİT ANONİM BİR MÜNŞE'AT MECMÛ'ASI: RİSĀLA AL-ŞĀHĪBĪYYA

OSMAN G. ÖZGÜDENLİ*

İran tarih yazıcılığı, İlhānlılar devrinde büyük bir gelişme göstermiştir. *Tārīh-i Cihān-guşā, Cāmi' al-Tavārīh* ve *Tārīh-i Vaşşāf* gibi İran tarihçiliğinin en büyük eserleri hep bu dönemde kaleme alınmıştır. Siyasî tarih kitaplarının yanında, inşâ, siyâk ve devlet muhasebesine dair yazılan kitaplar da bu gelişmeden nasiblerini almıştır. Bugün, İlhānlı devleti mali tarihi üzerine çalışmak isteyen araştırmacılar için beş önemli eser bulunmaktadır. Bunlar:

- 1- Falak 'Alā-yi Tabrīzī'nin, *Ķānūn al-Sa'āda*'si,
- 2- Falak 'Alā-yi Tabrīzī'nin, *Sa'ādat-nāma*'si,
- 3- 'Imād al-Sarāvī'nin, *Cāmi' al-Hisāb*ı,
- 4- 'Abdallah b. Muḥammad Kiyā al-Māzandarānī'nin, *Risāla-yi Falakiyya*'si,
- 5- Muḥammad b. Hindūşāh al-Naḥcavānī'nin, *Dastūr al-Kātib fī Ta'yīn al-Marātīb*'idir¹.

* M.Ü. Atatürk Eğitim Fak. Tarih Böl. Araş. Gör.

¹ Bu eserler aşağıdaki araştırmacılar tarafından neşredilerek değerlendirmeye tabi tutulmuştur; Mir Kamal Nabipour, *Die beiden persischen Leitfäden des Falak 'Alā-ye Tabrīzī über das staatliche Rechnungswesen im 14. Jahrhundert*, (Dr. Tezi), Göttingen 1973. (*Ķānūn al-Sa'āda* ve *Sa'ādat-nāma*); Nejat Göyünç, *Das sogenannte Cāme'o'l-Hesāb des 'Emād as-Sarāvī, Ein Leitfaden des staatlichen Rechnungswesens von ca. 1340*, (Dr. Tezi), Göttingen 1962; Aynı müellif, "Imad es-Seravi ve Eseri", *Tarih Dergisi*, Sayı 20, İstanbul 1965, s.73-86; Walther Hinz, *Die Resāla-ye Falakiyyā des 'Abdollah ibn Mohammad ibn Kiyā al-Māzandarānī, Ein persischer Leitfaden des staatlichen Rechnungswesens (um 1363)*, Wiesbaden 1952; A. Alizadeh, Muḥammad ibn Hindūşāh Naḥcīwānī, *Dastūr al-Kātib fī ta'yīn al-Marātīb*, vol. I/1, I/2, II, Moskova 1964, 1971, 1976; Mahmud MirafTAB, *Dastūr al-Kātib fī ta'yīn al-Marātīb*, Edition und Darstellung. (Dr. Tezi), Göttingen 1956; Javad Sajadieh; *Administration und Organisation unter den Mongolen in Iran nach dem Dastūr al-Kātib fī ta'yīn al-Marātīb des Muhammad b. Hindūşāh*, (Dr. Tezi), Wien 1958. Yine bkz. Ş. Yaltkaya, "İlhānlılar devri idari teşkilatı dair Nasır al-Tusi'nin bir eseri", *THİTM*, II, 1939, s.7-16; M. Minovi-V. Minorsky, "Nasir al-Din Tusi on finance", *BSOAS*, X, 1939-1942, 755-789; İ. Otari, *Risale-i Felekiyye "Kitabü's-Siyakat" Hakkında*, İstanbul (tarihsiz); A. Muzahirî, "Çand İşlāh-i ḥisābdārī az-ḳarn-i haştom", *Macalla-yi Armağān*, 32/4-5, Tahrān 1342hş., s.152-157; 32/6, s.250-253; P. Remler, "New light on Economic History from Ilkhanid Accounting Manuals", *Studia Iranica*, 14 (1985), s. 157-177. Yine bu devre ait

Burada tanıtımı ve konumuzla ilgili bir kısmının neşri yapılacak olan risalenin muhtevası da bu cümledendir. Söz konusu risale VIII/XIV. yüzyıla aitti ve anonim bir siyak ve münşe'at mecmû'asının içerisinde, Safevî devrine ait inşâ örnekleri ile, Falak 'Alâ-yi Tabrîzî'nin *Sa'âdat-nâma*'sinin ikinci kısmı arasında bulunmaktadır. Eserin ismi, mecmû'anın 11. sayfasında "*Risâla al-Şâhibiyya*" şeklinde kaydedilmiştir². Eserin baş ve son kısımlarındaki eksiklikler sebebiyle müellifinin ismi tesbit edilememiştir.

Risâla al-Şâhibiyya'nin şimdiye kadar tesbit edebildiğimiz yegane nüshası Tahran'da *Kitâbhâna-yi Millîyi Malik*'te 3697 numaralı mecmû'anın içerisinde bulunmaktadır³. Mecmû'anın tavsifi şöyledir: 15x21,5cm., 17 satır, 180 sayfa, nesih, nestalik ve yer yer siyakat yazısı, meşin kahverengi cilt, Devletabadî kağıt. Yazmanın baş ve son kısımlarında eksiklikler mevcuttur. Hâcî Husayn Malik'e ait olduğu anlaşılan bu mecmû'a, sonradan başka kitaplarla birlikte yukarıda zikrettiğimiz kütüphaneye vakfedilmiştir. Mecmû'anın bu nüsha üzerinden bir mikrofilmi de *Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi*'nde bulunmaktadır⁴. Mecmû'ada pek çoğunun giriş veya son kısımları eksik bulunan, hatta bazıları bir iki sayfadan ibaret sekiz risale bulunmaktadır ki, *Risâla al-Şâhibiyya* altıncı sırada (s.10-72) yer alır.

Risâla al-Şâhibiyya beş kısımdan oluşmaktadır. Biz bu kısımların muhtevasını burada aynen veriyoruz:

I. Kısım: Hitâb ve dualarda mertebe ve derecelerin dakik olarak tanıtımı hakkında, dört fasıl (s.11-16):

1- Hitâb, elkâb ve dualar hakkında (s.11-12).

2- () (s.12-14).

orjinal vesikaların neşri için bkz. M. Gronke, *Arabische und persische Privaturkunden des 12. und 13. Jahrhunderts aus Ardabil (Aserbeidschan)*, Berlin 1982; A. D. Papazian, *Persidskie dokumenty Matenadarana*, I/1, Erivan 1964.

² Buna rağmen eserin adı kütüphane kataloğunda Farsça şekliyle "*Risâla-yi Sâhibiyya*" olarak kaydedilmiştir. Bkz. İrac Afşâr-Muhammed Takî Dâniş-pajüh, *Fihrist-i Nushahâ-yi Hatî-yi Kitâbhâna-yi Millî-yi Malik*, (*Vâbasta ba-Astân-i Kuds-i Razavî*), Tahrân 1369hş., s.28.

³ İrac Afşâr-Muhammed Takî Dâniş-pajüh, *Fihrist-i Nushahâ-yi Hatî-yi Kitâbhâna-yi Millî-yi Malik*, (*Vâbasta ba-Astân-i Kuds-i Razavî*), Tahrân 1369hş., s.28-31.

⁴ M. Takî Dâniş-pajüh, *Fihrist-i Mikrofilmhâ-yi Kitâbhâna-yi Markazî va Markaz-i Asnâd-i Dânişgâh-i Tahrân*, III, Tahrân 1363hş., s.130. Burada eserin asıl numarası yanlışlıkla 4679 olarak verilmiş ve bu yanlışlık kitabın sonundaki doğru-yanlış cetvelinde de ikinci kez yanlışlıkla 3679 olarak düzeltilmiştir. (bkz. s.370)

3- Dualar hakkında (s.14-15).

4- Tâbiyyet ifadeleri hakkında (s.15-16).

II. Kısım: Devrin Padişah, Emir ve Sadırlarına yazılacak arz hakkında, beş fasıl (s.16-27):

1- Padişaha hitâb hakkında (s.16-17).

2- Vezirlere hitâb (s.17-19) ve hitâb dereceleri hakkında (s.19-23).

3- Moğol Emirlerine hitâb hakkında (s.23-24).

4- Meliklere (s.24-25) ve Hatunlara (s.25-26) hitâb hakkında.

5- Ekabir ve Sadırlara hitâb hakkında (s.26-27).

III. Kısım: İmâm, Kadı ve Seyyidlere yazılacak *Şadır-nâma*'ler ve cevapları hakkında, yedi fasıl (s.27-43).

1- Mansıb sahibi İmâmlara hitâbta kullanılacak elkâblar hakkında (s.27-29).

2- Kadıların dereceleri hakkında (s.29-31).

3- Seyyidlerin dereceleri hakkında (s.31-33).

4- Ulemâ ve Şeyhlerin dereceleri hakkında (s.33-37).

5- Tabib ve Hekimlerin dereceleri hakkında (s.37-38).

6- Hatib ve Hâcelerin dereceleri hakkında (s.38-41).

7- İhvaniyyat hakkında (s.41-43).

IV. Kısım: İhvaniyyat, Teşekkür ve Şikâyet mektupları ve cevapları hakkında, beş fasıl (s.43-64).

1- İhvaniyyat hakkında (s.43-48).

2- Teşekkür hakkında (s.51-53).

3- Şikâyet hakkında (s.53-58).

4- Tebrikler hakkında (s.58-62).

5- Taziyetler hakkında (s.62-64).

V. Kısım: Ahit-nâme, Berât, Yâfte, Hesâb Rakamları ve İlm-i Şurût hakkında, altı fasıl (s.64-72).

1- Ahid hakkında (s.64-66).

2- Berât ve Yâfteler hakkında (s.66-68).

3- Hesâb Rakamları hakkında (s.68).

4- İlm-i Şart (*İkrâr-nâme*, *Azâd-nâme*, *Talâk-nâme*, *Şirkat-nâme*, *Barî-nâme*) hakkında (s.69-72).

5- ()

6- ()

Yukarıda parantez içerisinde boş bırakılan yerler, eserin giriş kısmında adı yazıldığı halde, metinde ya atlanan, ya da başlığı yazılmayan fasıllara aittir. Bundan da anlaşılacağı gibi, risalenin metninde atlama ve eksiklikler mevcuttur.

Risale, bundan sonra (s.72), "*Savâd-i âl-tamgâhâ*" başlığı ile İlhanlı devrine ait dört tane ferman'ın metnine geçmektedir ki, bu kısmın ayrı bir risalenin parçası olma ihtimali kuvvetlidir. Abû Sa'îd Hân devrine ait bu fermanların neşr ve tahlilinin hususî bir tetkiki zarurî kılmasından dolayı bu fermanları ileride ayrıca yapacağımız bir çalışmada incelemeyi uygun gördük. Burada, anlaşıldığına göre, eserin beşinci kısmı eksik kalmış ve son iki faslı kaybolmuştur. Mecmû'a, siyâk ihtiva eden bir kaç sayfadan sonra Falak 'Alâ-yi Tabrîzî'nin *Sa'âdat-nâme*'sinin ikinci kısmına geçmektedir (s.79-180) ki, bu eserin de bazı yerlerinde eksiklikler mevcuttur.

*Mecmû'*anın genel yapısı gözönünde tutulduğunda; eserin evelâ bir müellif tarafından VIII/XIV yüzyılda *Risâla al-Şâhîbiyya* ve *Sa'âdat-nâme*'nin ikinci kısmından istifade edilerek bir mecmû'a halinde toplanmış olduğunu ve belkide bu esnada toplayıcı veya katibin dikkatsizliği ya da elindeki malzemenin yetersizliğinden dolayı, tamamlanamadan eksik bir şekilde XI/XVII. yüzyıla kadar ulaştığını, bu tarihte mecmu'anın baştarafına bir munşi tarafından Safevî devrine ait bir kaç inşâ örneği -ki bunlardan bir tanesi 1016/1607 tarihlidir- ilave edilmek suretiyle son şeklini aldığını tahmin etmek mümkündür. Bu tür eserlerin, Ortaçağ İran'ında umumiyetle bürokraside çalışan katiblere (*dabîr*) yol göstermek amacıyla kaleme alındığı ve

derleyicilerin alıntular yaparken çok dikkatsiz davrandıkları bir gerçektir⁵. Şu halde elimizdeki eseri, içerisinde *Risāla al-Şāhibiyya* adıyla VIII./XIV. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınan bir eserin alıntularının da bulunduğu, katiblere (*dabīr*) faydalı olması için hazırlanmış bir "*mecmū'a*" saymak daha doğru olacaktır.

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla *Risāla al-Şāhibiyya*'yi kullanan ve ilim alemine tanıtan ilk araştırmacı A. Husayn Cihānbaglu olmuşsa da, araştırmacı risalenin sonuna kaydedilen Falak 'Alā-yi Tabrīzī'nin *Sa'ādat-nāma*'sini bu eserin bir parçası zannetmiştir⁶. Yine, eseri kullanarak küçük bir kısmını neşreden bir başka araştırmacı Mu'ayyad Şābitü'dir⁷. Bu araştırmacıya göre, *Risāla al-Şāhibiyya*'nin adı, müellefin eserini Sāhib-i Dīvān Şams al-Dīn Cūwaynī adına kaleme almış olmasından gelmektedir⁸. Ancak, gerek risalenin içerisinde bu hususa işaret eden herhangi bir delile rastlanılmaması ve gerekse risalede aynen kaydedilen bazı alış-satış senetlerinin 730-731/1329-1330 tarihlerine ait olması, eserin Sāhib-i Dīvān Şams al-Dīn Cūwaynī'nin katlinden 50 yıl kadar sonra kaleme alınmış olması gerektiğini ve dolayısıyla da ona sunulmasının mümkün olmadığını göstermektedir.

Bu makalenin sonunda neşir ve tercümesini yapacağımız metin *Risāla al-Şāhibiyya*'nin beşinci kısmının son üç faslını oluşturmaktadır. Metnin muhtevası, çeşitli berāt ve yāftelerle, alış-satış senedleri (*ḥarīd ū furūş*), kiralama (*icāra-nāma*) ve köle azadı (*āzād-nāma*) ve satımına ilişkin vesikalar ile boşanma (*talāk-nāma*) ve ibra (*barī-nāma*) belgelerinden oluşmaktadır. Burada siyakat rakamlarına ayrılan fasıllardan birisinde (üçüncü fasıl: *ḥisāb-ı ruḳūm*) kesirlerin siyakat yazısıyla kaydedilmiş olmasından dolayı, aynı şekilde neşrinin daha faydalı olacağı kanaatiyle metni olduğu gibi vermeyi uygun gördük. Eserin son üç faslındaki sened metinlerinin mufassal bir şekilde istinsah edilmiş olması ve yine vesikaların yazılış tarihlerinin kaydedilmesi dikkate değerdir. Biz eserin önceki kısımlarında bu duruma raslayamamaktayız.

⁵ Bu tür dikkatsizlik ve hataları '*Atabat al-Kataba ve Leningrad Münşe'at Mecmū'ası*' gibi bu tarzın en seçkin eserlerinde de görmek mümkündür. Bkz. M. A. Köymen, "Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar, I. Münşe'at Mecmuaları", *DTCFD*, VII/4, Ankara 1951, s.559.

⁶ A. Husayn Cihānbaglu, *Tārīḫ-i İcümā'î-yi Davra-yi Mugūl*, İsfahān 1336hş., s.192-194.

⁷ Sayyid 'Ali Mu'ayyad Şābitü, *Asnād va Nāmahā-yi Tārīḫī*, Tahrān 1346hş., giriş, s.16, 243-245.

⁸ Aynı eser, s.16; Sarhang Cihāngir Kā'immakāmī, *Mukaddama-yi bar-Şināḫt-i Asnād-i Tārīḫī*, Tahrān 1350hş., s.427.

Dolayısıyla, eserin bu üç faslını, içtimaî ve iktisadî tarih araştırmacıları için faydalı olacağı kanaatiyle, aynen neşr ve tercüme etmeyi uygun gördük.

Risale içerisinde yer alan bölümlerin muhtevasını yukarıda zikretmiştik. Eser her ne kadar bir münşe'at mecmû'ası olarak kaleme alınmışsa da, yayınlayacağımız son üç fasıl istisna sayılırsa, müellifin sadece mektupların giriş formülleri ve hitap şekillerini vermekle yetinmiş olması, eserin tarihî araştırmalardaki ehemmiyetini azaltmıştır. Buna ilave olarak, müellifin, risalenin ilk kısımlarındaki mektup örneklerinde İlhanlı ünvanlarına yer vermemesi, yine İlhanlı devri tarih ve inşa yazıcılığında geniş bir yer tutan Türkçe-Moğolca deyim ve terkiplerin eserde kullanılmamış olması, risalenin ilk kısımlarının tarihî araştırmalar için ehemmiyetini azaltmıştır. Müellif, risalenin bu bölümlerinde yazışmalar için sadece örnek paragraflar vermiş, seçtiği metinleri muhtasar bir şekilde kaydetmiş ve yazışmaların içeriğine girmemiştir. Dolayısıyla, burada neşredebileceğimiz metin, risalenin bir bölümü olmaktan ziyade, müellifin özel ve resmî vesikalardan derleyerek eserinin son kısımlarına eklediği küçük bir *mecmû'a* durumundadır. Dolayısıyla, eserin neşredebileceğimiz bu son kısmı ile daha önceki bölümleri arasında muhteva açısından büyük bir fark göze çarpar.

Neşr ve tercüme esnasında mümkün olduğu kadar metnin diline sadık kalınmaya çalışılmıştır. Metinde okunamayan, ya da müstensih hatası olduğu anlaşılan yerlere soru işareti konulmuş ve tercümede geçen ıstılahlar metnin altına ilave edilen notlarla izah edilmiştir. Yine metinde geçen fiyatlarla ilgili küçük bir liste de tercümenin sonuna ilave edilmiştir.

فصل دوم در برواة و یافتجات [ص. ۶۶]

براة قصاب

یحیی قصاب رساند جهت مطبخ خاصه
بدست جوهر گوشت

۱۰ [من]

۵ [من]

تا وقت حساب محسوب باشد کتبه
فی تاریخ چهارم ماه مبارک ربیع الاول
سنه احدی وثلثین و سبعمائه [۷۳۱].

براة صراف

خواجه فخرالدین صراف رساند در وجه پنج
عدد کمخا بدست جمل الدین دیباچی

زر رایج

۱۵۰ [تومان]

۷۵ [تومان]

واعتقاد بر علامت کنند کتبه فی تاریخ
اوایل ربیع الاول سنه احدی وثلثین
و سبعمائه [۷۳۱].

براة خباز

محمد خباز رساند جهت سرکار
خاصه بدست معتمد بلبان نان

۳۰ [من]

۱۵ [من]

تاوقت حساب محسوب باشد
و حرر ذلک فی الثالث ربیع الاول
[سنه] احدی وثلثین و سبع مائه [۷۳۱].

براة بقال

یحیی بقال رساند جهت خاصه
بدست معتمد زکریا الخواجه

۳۲۰ [من]

سینی [؟] عسل روغن

۱۰ [من] ۵۰ [تومان] ۳۰ [من]

نخود سماق ناردان

۱۰۰ [؟] ۱۰۰ [؟] ۱۰۰ [؟]

تا وقت حساب محسوب باشد
کتبه ذلک فی اواخر ربیع الاول سنه
احدی وثلثین و سبعمائه [۷۳۱].

[ص ۶۷] براءة صراف*

براءة بزّاز

خواجه فخرالدین صراف رساند دروجه	خواجه کریم الدین بزّاز رساند بدست
فلان پنج عدد کمخا بدست جمال الدین	خواجه مفتاح کتان روسی
دیباچی زر رایج صد و پنجاه تومان	صد ذرع
۱۵۰ [تومان]	۵۰ ذرع
۷۵ [تومان]	تاوقت حساب محسوب باشد فی تاریخ
واعتقاد برعلامات کنند کتبه فی تاریخ	۲۰ ماه ربیع الاول سنه احدی وثلثین و
اوایل ربیع الاول سنه احدی ثلثین و	سبعمائہ [۷۳۱].
سبعمائہ [۷۳۱].	

براءة عطار

براءة اجاره زمین

خوجه بهاء الدین عطار رساند جهت	مولانا فخرالدین احمد رساند از اجاره
شربتخانه بدست حسن پهلوان	زمینی که در تصرف دارد واجب یکساله
نبات و قند و شکر	از غره محرم الحرام سنه احدی و عشرين
۳۰ [من]	وسبع مائه [۷۲۱] لغایت سلخ ذی الحجّه
۱۵ [من]	سنه کذا المذکور
نبات	زر رایج
قند	ده دینار [۱۰]
شکر	پنج دینار [۵]
۱۰	تاوقت حساب محسوب باشد
[من]	تاریخ دهم ماه ربیع الاول سنه ۷۳۱. کتبه فی تاریخ المذکورہ [۷۲۱].
[من]	
[من]	

* در متن اصلی مکرر نوشته شده است .

[ص ۶۹] فصل چهارم در علم شروط

چون شخصی در حق شخصی اقرار کند چنین نویسد [:] اقرار کرد
 و اعتراف و گواه بر خود گرفت محمد بن عمر بن محمد الهمدانی مقیم شهر تبریز
 معروف بصراف به تنی درست و عقلی بر جای بی اکراهی و اجباری ملک بطوع
 و رغبت خویش که بر ذمت و در ذمت وی است از ان خواجه نجم الدین ابوبکر
 بن حسن بن عبدالله الخياط بمبلغ صد دینار زرسفید طلغمی نقد شهر تبریز که
 نیمه این مبلغ بود پنجاه دینار لازم حقی واجب ثابت موجل تامدت شش ماه
 اقرار کرد مقر مذکور عوض این مبلغ مذکور بتمام و کمال به وی رسیده است
 بگواهی جماعتی که اسامی ایشان در مکتوب یاد کرده شود. کتبه فی تاریخ غره
 ماه مبارک ربیع الاخر سنه احدی وثلثین و سبعمائه [۷۳۱] حرره محمود-محمد
 بن ابی بکر الخالدی الخطی گواهی چنین نویسد [:] بدین موجب گواهی دهد
 محمود-محمد بن حسین الصراف کتبه بأذنه .

اجاره نامه [فرزند]*

باجاره داد کمال الدین حسن بن عبدالله بن محمد الخياط فرزند خود
 راحسین نام با استاد اجل منعم محترم ملک الصناع جمال الدین حسین [ص ۷۰]
 بن احمد الدیاجی یک سال متواتر و متوالی بمبلغ پنجاه دینار زر سفید طلغمی
 نقد شهر تبریز که نیمه این مبلغ بود ۲۵ تا صنعت دیاجی کند و امانت و دیانت
 بجای آورد و ملازم کار باشد. بگواهی جماعتی که اسامی ایشان در مکتوب
 یاد کرده شود. کتبه فی تاریخ دوم شهر مبارک ربیع الاول ۱۰۵۴ [؟]

* [در متن به اشتباه زمین نوشته شده است].

ورده * فروختن

فروخت کمال الدین حسین بن عبدالله بن عثمان السیواسی یک نفر غلام خطائی طهماسب نام - بالا بلند - سفیدپوست - سرخ روی - سیاه چشم - گشاده ابرو - بدارنده مکتوب خواجه غیاث الدین محمود بن عبدالله احراقی بمبلغ پانصد دینار زرسفید طلغمی نقد شهر تبریز که نیمه این مبلغ بود ۲۵۰ دینار بحضور تمغاچیان ودلالان شهر تبریز که اگر دزدیده ویا بلارغو بیرون آید عهده وجواب بر فروشنده باشد بدلالی فلان وفلان. کتبه فی تاریخ سیم ماه مبارک ربیع الاخر سنه احدی وثلثین وسبعمائنه والسلام . [۷۳۱].

طلاق نامه

اقرار کرد و اعتراف آورد و گواه بر خود گرفت فلان بن فلان اقراری درست شرعی که اهل خود را فلانه بنت فلان و به طلاق رها کرد. چنانکه رجعی و خلعی نباشد قوله تعالی - فَلَا تَحُلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجاً غَیْرَهُ** - و فلانه بنت فلان مهری که بر گردن شوهر داشت و همو فلان بن فلان مبلغ پنجاه دینار زر سفید طلغمی نقد شهر تبریز که نیمه این مبلغ بود بیست و پنج دینار رها کرد و خود را پای [ص ۷۱] گشاده کرد و هرچه بود از پوشیدنی و گستردنی و غیرهم از آنچه ویرا قیمتی باشد هریک بقسط خویش رسیدند و از یکدیگر متفرق شدند و این ذکر بحجت نوشته شد تا وقت حاجت عرض افتد و کتبه فی تاریخ چهارم ما مبارک ربیع الاول سنه ۱۰۵۶.

آزاد نامه

این مکتوب ناطقست بذکر آنکه آزاد کرد صدر کبیر خواجه فلان الدین فلان یک نفر غلام اروس اصل - بلبان نام - میانه بالا - سرخ روی - کبود چشم - پیوسته ابرو - حسبه الله تعالی و طلبا لمرضاته و از جهت آن روز

* ورده یعنی برده .

** قرآن کریم، سوره البقره، (۲)/۲۳۰

که - يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ آتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ * - تا بعد از این مالک نفس خود باشد و هر کجا که خواهد اقامت کند و بعد الیوم هیچ آفریده را از متعلقان این آزاد کننده و غیره باین غلام هیچ حقی و دعوی نباشد و معنی و مزاحم وی نگردد تا بفراغ خاطر بدعاء دولت روزافزون مشغول گردد بدین موجب گواه بر خود گرفت و جماعتی را از اعیان و ثقات. کتبه فی تاریخ یازدهم ماه مبارک ربیع الاول سنه احدی وثلثین و سبعمائه. [۷۳۱].

شرکت نامه

این ذکر مشتمل است بر آنکه فلان بن فلان مبلغ هزار دینار زر سفید طلغمی نقد شهر تبریز که نیمه این مبلغ بود پانصد دینار بشرکت فلان بن فلان نهاد تا بدان مبلغ رأس المال باشد بشرکت آن مبلغ بود میان ایشان مناصفه بود یعنی نصفی مکتسب از آن بصاحب مال فلان المذکور [ص ۷۲] دهد و نصفی خود برگیرد و بدان موجب راضی شدند و قبول اقرار یکدیگر کردند و اگر چنانچه - نعوذ بالله - افتی بدان مال برسد نصفی از آن صاحب مال بود و نصفی دیگر از آن شریک. بر این جمله گواه بر خود گرفتند بطوع و رغبت تحریراً فی شهر رمضان المبارک ۱۰۵۳. والحمد لله رب العالمین

بری نامه

مقر و معترف فلان بن فلان اقرار درست شرعی بتنی درست و عقلی برجای که او را بر فلان بن فلان بهیچ نوعی حقی و دعوی نیست و نه از نقد و نه از جنسی و نه از ودیعت و غیره. هر دعوی که فیما بعد کند بر فلان بن فلان مذکور یا کسی از قبل وی باطل باشد و مزور و بهتان و این ذکر بر سبیل حجت داده شد بگواهی جماعتی که اسامی ایشان در مکتوب یاد کرده شود کتبه فی تاریخ هشتم ماه ربیع الاول سنه احد وثلثین و سبعمائه. [۷۳۱].

Metnin Tercümesi:**(s.66) İkinci Fası: Berâtlar⁹ ve Yâfteler¹⁰ hakkında:**

Fırcı Berâtu (Barât-i Habbâz): Muḥammad Habbâz, ḥāşşa ihtiyacı için mutemed Balabân'a vaktinde mahsub edilmek üzere, 30 men¹¹ ekmek ulaştırılmıştır. 3 Rebiü'l-evvel 731/15 Aralık 1330.

Kasab Berâtu (Barât-i Kaşşâb): Yahyâ Kaşşâb, maṭbah-ı ḥāşşa için, vaktinde mahsub edilmek üzere, Cavhar'e 10 men et teslim etmiştir. 4 Rebiü'l-evvel 731/16 Aralık 1330.

Bakkal Berâtu (Barât-i Bakkâl): Yahyâ Bakkâl, ḥāşşa ihtiyacı için, vaktinde mahsub edilmek üzere, mutemed Zakariyâ 'ya; 10 men sini (?), 50 (?) bal, 30 men yağ, 100 men (?) nohut, 105 (?) sumak, 105 (?) nar (= toplam) 320 men (?) ihtiyaç malzemesi teslim etmiştir. 21-30 Rebiü'l-evvel 731/2-11 Ocak 1331.

Sarraf Berâtu (Barât-i Şarrâf): Hvâca Faḥr al-Dîn Şarrâf, beş adet kamḥâyı¹² 150 tûmân râyic altın¹³ üzerinden, vaktinde mahsub edilmek

⁹ Berâtlarla ilgili bkz. *Risâla-yi Falakiyya*, s. 65-66; *Sa'âdat-nâma*, s.110-112; *Kânûn al-Sa'âda*, s. 9-11. Berât formları hakkında son bir araştırma için bkz. N. Gök, *Beylikler Döneminden İtibaren Osmanlı Diplomatasında Berat Formu*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997.

¹⁰ **Yâfte:** Makbuz senedi.

¹¹ **Men:** VIII/XIV. Yüzyıl başlarında İnan'da 5/6 kilograama tekabül eden ağırlık ölçüsü. Bkz. W. Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, T. Terc. A. Sevim, İstanbul 1990, s. 23.

¹² **Kamḥâ:** Bir tür ipekli kumaş.

¹³ **Râyic Altın (Zar-i Râ'ic):** İlhanlı devri resmi muhasebe kitaplarında sık bir şekilde zikredilen bu istilah başta Z.V. Togan ve W. Hinz olmak üzere bazı araştırmacılar tarafından şimdiye kadar umumiyyede iyi ve tam altın manalarına gelen *Zar-i Râbiḥ* şeklinde okunmuşsa da (Z.V. Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *THİTM*, I, İstanbul 1931, s.4.5; W. Hinz, *Die Resâla-ye Falakiyyâ des 'Abdollah İbn Mohammad ibn Kiya al-Mâzandarânî, Ein persischer Leitfaden des staatlichen Rechnungswesens (um 1363)*, Wiesbaden 1952, s.22; Kemal Nabipour, *Die beiden persischen Leitfäden des Falak 'Alâ-ye Tabrizi über das staatliche Rechnungswesen im 14. Jahrhundert*, (Dr. Tezi), Göttingen 1973, s.55b,116.), son olarak G. Herrmann 725/1325 tarihli bir vesikada geçen bu kelimenin *Zar-i râ'ic* şeklinde okunmasının daha doğru olacağını belirtmiştir. (Bkz. G. Herrmann-G. Doerfer, "Ein persisch-mongolischer Erlass aus dem Jahr 725/1325", *ZDMG*, 125, Wiesbaden 1975, s.318,320 ; G. Herrmann-G. Doerfer, "Ein persisch-mongolischer Erlass des Çalâyiriden Şayh Oveys", *CAJ*, XIX/1-2, Wiesbaden 1972, s.16,17n.60,18,19.)

üzere, Camāl al-Dīn Dībācī'ya teslim etmiştir. *Alâmete itimâd edilsin*¹⁴. 1-10 Rebiü'l-ewvel 731/13-22 Aralık 1330.

(s.67) **Sarraff Berâtü (Barât-i Şarrâf)**: (Metin yukarıdaki ile aynıdır. İlave olarak sadece *-filân kimse için-* kelimesi kullanılmış ve miktar, rakamın yanı sıra yazı ile de 150 tümen olarak kaydedilmiştir.)

Kumaşçı Berâtü (Barât-i Bazzâz): Hivâca Karīm al-Dīn Bazzâz, vaktinde mahsub edilmek üzere, Hivâca Miftâh'a 100 *zari*¹⁵. Rus keteni (*katân-i Rûsî*) teslim etmiştir. 20 Rebiü'l-ewvel 731/1 Ocak 1331.

Attâr Berâtü (Barât-i 'Attâr): Hivâca Bahâ al-Dīn 'Attâr *şarbat-hâna* için, vaktinde mahsub edilmek üzere, Hasan Pahlavân'a: 10 men bitki (*nabât*), 10 men kalıp şeker (*ķand*) ve 10 men şeker toplam= 30 men teslim etmiştir. *Alâmete itimâd edilsin*. 10 Rebiü'l-ewvel 731/ 22 Aralık 1330.

Toprak Kiralama Berâtü (Barât-i İcâra-yi Zamīn): Mavlânâ Fahr al-Dīn Aħmad, tasarrufunda bulundurduğu toprağın, 1 Muharrem 721/31 Ocak 1321 tarihinden itibaren aynı yılın Zilhicce ayının son gününe (19 Ocak 1322) kadar bir senelik kirası olarak 10 dinar *râyic altın* teslim etti. Hesab zamanı geldiğinde mahsub edilir. Zikredilen tarihte yazıldı.

(s.68) Yâftelerle İlgili Örnekler:

Fırıncı (Habbâz) Yâftesi: Maħmūd Habbâz, parçalar halinde 550 men ekmeği teslim etmiş ve bu durum yâftede belirtilmiştir. Zikredilen ayda yazıldı.

Kasab Yâftesi: Yahyâ Kaşşâb, 400 vezin mukabili 230 men koyun etini mutemed Zakariyâ'ya teslim etmiş ve bu durum yâftede belirtilmiştir. Zikredilen ayda yazıldı.

¹⁴ *Alâmete itimâd edilsin (İ'timâd bar-'alâmât konand)*: *Ķânün al-Sa'âda* ve *Sa'âdat-nâma*'de berâtların bitiş formülü için: "*İ'timâd bar-tavkî*" ve "*alâmât-i divânî namâyand*" veya "*İ'timâd bar-'alâmât va tavkî*" ki *dar-divân mukarrar bâşad, konand*" formülleri verilmiştir. (Mir Kemal Nabipour, *Die beiden persischen Leitfäden des Falak 'Alâ-ye Tabrizi über das staatliche Rechnungswesen im 14. Jahrhundert*, (Dr. Tezi), Göttingen 1973, *Ķânün al-Sa'âda*, s.12; *Sa'âdat-nâma*, s.111). Bu bitiş formülüne "*İ'timâd bar-'alâ'im namâyand*" şeklinde Türkiye Selçukluları (Bkz. O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 45,72) ve *itimâd kılalar/kılasız* şeklinde Osmanlı Diplomatiğinde da sık bir şekilde rastlanmaktadır. (Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili, Diplomatik*, İstanbul 1994, s.130 ; N. Gök, *aynı tez*, s.73,231-237).

¹⁵ *Zari*: Yaklaşık 104 cm. 'lik ölçü birimi.

Köy Kabız (Kābiz) Yâftesi: Mutemed Sa'd Kābiz, 50 bin men hububatu mutemed Zakariyâ vasıtasıyla ulaştırmış ve bu durum yâftede belirtilmiştir. Rebiü'l-evvel 731/13 Aralık 1330-10 Ocak 1331.

Attâr Yâftesi: Hivâca Hasan 'Attâr, parçalar halinde 20 men kalıp (*kand*) ve toz şekeri Maḥmūd'a ulaştırmış ve bu durum onun istizharı ile yâftede belirtilmiştir. 1 Rebiü'l-evvel 731/13 Aralık 1330.

Üçüncü Fasil: Hesab ve Rakamlar Hakkında:

Siyakat rakamları ile aşağıdaki kesirler verilmiştir¹⁶:

1/96, 1/48, 1/32, 1/24, 1/12, 1/8, 1/6, 5/24, 1/4, 7/24, 1/3, 3/8, 5/12, 11/24, 1/2, (5/24, 1/4 tekrar), 7/12, 5/8, 2/3, 19/24, 7/8, 11/12, (?), 21, 22, 23, (?).

(s.69) Dördüncü Fasil: Şart İlmi Hakkında:

(İkrâr-nāma): Bir kimse başka bir kimse hakkında *ikrâr*¹⁷ etse şöyle yazar: Tabrîz şehrinde yaşayan ve *sarraf* olarak tanınan Muḥammad b. 'Umar b. Muḥammad al-Hamadānî, aklen ve bedenen sıhhatli bir şekilde ve hiçbir baskı ve zorlama altında kalmaksızın, kendi isteğiyle, Hivâca Nacm al-Dîn Abū Bakr b. Hasan b. 'Abdallāh al-Hayyât'a olan ve üzerinde (*zimmat*) bulunan nakit 100 *Tabrîz şehri saf gümüş dinarı*¹⁸ borcunu -ki bunun yarısı 50 dinar

¹⁶ Ortaçağ muhasebe kitaplarında kullanılan siyakat rakam ve kesirlerin muhtelif yazım tarzları için bkz. İ. Otar, *Muhasebede Siyakat Rakamları*, İstanbul 1991, s. 22-27.

¹⁷ **İkrâr:** Bütün akli melekeler ve iradeye sahip reşid bir kimsenin hiç bir cebir kullanılmaksızın kadı huzurunda yaptığı itirafur. Bkz. Th. W. Juynboll, "İkrâr", *İ.A. V/1*, s. 948-949; Y. Linant de Bellefonds, "İkrâr", *Et²*, III, (1979), s. 1078-1081.

Şevval 706/Nisan-Mayıs 1307 tarihli orjinal bir "ikrâr" metni için bkz. Donald P. Little, *A Catalogue of the Islamic Documents from al-Haram aş-Şarif in Jerusalem*, Beirut 1984, s. 380 (faksimile nr. 16).

¹⁸ **Tabrîz saf gümüş dinarı (zar-i safîd-i talgami-yi şahr-i Tabrîz):** Talgām kelimesinin manası kaynaklarda açık bir şekilde zikredilmemiştir. Ancak, bu kelimenin metinlerde daha çok gümüş (*nukra*) kelimesi ile birlikte kullanıldığı görülmektedir: "*Talā-yi cā'iz va nukra-yi talgām taslīm-i ḥazāna dārand*" (Vaşşāf, *Tārīḫ-i Vassāf*, Tahrān 1338 hş., s. 349); "*nukra-yi talgām* (Raşid al-Dîn, *Cāmi' al-Tavāriḫ*, neşr. A. Ali-zade, III, Baku 1957, s. 492.). Kelime eserin K. Jahn neşrinde, muhtemelen nüsha hatasına bağlı olarak "takgām" olarak geçmektedir. (Bkz. *Tārīḫ-i Mubārak-i Ġāzānî*, neşr. K. Jahn, Leiden 1940, s. 284); "... az-a'yār-i talā-yi cā'iz ve talgām-i andakmāya"; "...nīm mişkāl talgām-i şāfi... ba-sa mişkāl talgām-i mażrüb..." *Tārīḫ-i Mubārak-i Ġāzānî*, s. 283-285). Bununla birlikte, kelimenin *Dastūr al-Kātib*'te zar (altın) ve *ākça* kelimeleriyle birlikte dinar mukabilinde kullanıldığı görülmektedir: "*har sāl az-aşl-i māl ve*

eder- kabul ve ikrârda bulunarak teyid eder. *İkrâr* edici, zikredilen meblağ tam ve eksiksiz bir şekilde, ona altı ay zarfında geri verme zorunluluğunu, isimleri belgede zikredilen topluluğun şahitliğinde kabul etti. (Bu belge) 1 Rebiü'l-ahir 731/11 Ocak 1331'de yazıldı.

Maḥmūd -Muḥammad b. Abî Bakr al-Ḥālādî (kendi?) hattıyla yazdı.

Şahit şöyle yazar: Bu duruma şahitlik eder. Maḥmūd -Muḥammad b. Ḥusayn al-Şarrāf (Onun izniyle yazıldı).

Evladın Hizmete verilmesi¹⁹: Kamāl al-Dīn Ḥasan b. 'Abdallāh b. Muḥammad al-Ḥayyāt, Ḥusayn ismindeki kendi oğlunu, yüce üstād, ihsan sa-

mutavaccihāt-i Tabrīz mablağ-i yak hazār ū haştad dīnār zar-i rā'ic-i taḡgam çanānça har rüz pañç dīnār bāşad... ; "amīr filān-rā bīst hazār savār-i mutasallaḡ va bīst tūmān ākça-yi taḡgam cahat-i tartūb-i maşāliḡ-i 'asākīr-i maşūra badān ḡazrat irsāl kard." Bkz. *Dasṭūr al-Kātib fi-Ta'yīn al-Marātīb*, I/I, Moskova 1964, s. 401; II, Moskova 1976, s. 261. "Mablağ-i duvīst ū pancāh dīnār-i zar-i rā'ic-i nov-i taḡgamī ki nima-yi in bāşad şad ū bīst ū pañç" Bkz. Donald P. Little, *aynı eser*, faksimile nr. 16. (s. 380). Yine, *Tārīḡ-i Ūlcāyūtū* da geçen "moltaḡam" kelimesinin de bununla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. (Bkz. 'Abdallāh al-Kāşānī, *Tārīḡ-i Ūlcāyūtū*, neşr. M. Hamblī, Tahrān 1340ḡş., s. 125). Bunun yanı sıra 'Abdallāh al-Kāşānī'nin bir başka eserinde saf altın için kullanıldığını bildiğimiz "zar-i tallī" tabirine karşılık "nukra-yi taḡgamī" kelimesiyle saf gümüşün kastedilmiş olduğu anlaşılmaktadır. (Bkz. 'Abdallāh al-Kāşānī, 'Arā'is al-Cavāhīr va Nafā'is al-Atā'ib, neşr. İ. Afşār, Tahrān 1345ḡş., s. 216. *Risāla-yi Falakiyya* (s. 229) ve *Sa'ādat-nāma* (s. 85, 104, 164) gibi devlet muhasebesine dair yazılmış eserlerde ve bu devre ait orjinal vesikalarda (bkz. İ. Şayḡ al-Ḥukamā'ī, "Bāzhvānī-yi yak sanad-i tāriḡi", *Macalla-yi Cāvidān*, 4, Tahrān 1372ḡş., s. 49; Donald P. Little, *aynı eser*, s. 380, faksimile nr. 16) rastlanılan bu kelime W. Hinz tarafından saf gümüş (*Feinsilber*) olarak tercüme edilmiştir. (Bkz. *Die Risāla-yi Falakiyyā*, s. 23). "Zar" ve "talā" (altın) kelimeleri tıpkı dinar kelimesi gibi, İlhanlılar devrinde bazen gümüş para için de kullanılmış ve böyle olduğu durumlarda *safīd* (beyaz), *rā'ic* ve *taḡgam* kelimeleriyle birleşerek yeni bir ıslahın ortaya çıkmasına sebep olmuştur: "Zar-i safīd-i taḡgamī"; "nukra-yi taḡgam"; "nukra-yi rā'ic-i taḡgam"; "talā-yi rā'ic-i taḡgam". Bu durumda gerçek altın için ise daha çok *zar-i surḡ* (kızıl altın) tabirinin kullanıldığı görülmektedir. (Bkz. *Tārīḡ-i Mubārak-i Ġāzānī*, s. 289). İlhanlılar devrinde altın paranın bazarda az bulunur olması ve alım-satımlarda daha çok gümüş paradan istifade edilmesi sebebiyle, dinar kelimesiyle de "zar-i safīd" ve "talā-yi rā'ic"te olduğu gibi gümüş para kastedilmekte idi. (Bkz. G. Herrmann-G. Doerfer, "Ein persisch-mongolischer Erlass des Ġālāyiriden Şayḡ Oveys", *CAJ*, XIX/1-2, 1972, s. 16). Nitekim, bu ıslahın 700/1301 tarihli bir köy sauş senedinde dirhem kelimesiyle birlikte "Anadolu (Rum) da mütedavil bulunan taḡgamī gümüş dirhem" (*dirham fīzī taḡgamī rā'ica fi bilād al-Rūm*) şeklinde kullanılmış olması da bu görüşü doğrulamaktadır. (Bkz. O. Turan, "Selçuklular Devrine Ait Köy Sauşı Hakkında Bir Vesika", *Vakıflar Dergisi*, 10, Ankara 1973, s. 128) İbarenin başına *Tabrīz şehri* kelimesinin getirilmesini ise, İlhanlı Devleti'ne bağlı tâbi devletlerin muhtelif ayarlarda para basmasına bağlı bir durum olmalıdır.

¹⁹ Metinde yanlışlıkla "zamīn" (toprak) kiralınması yazılmıştır. Oysa metnin muhtevası bir kimsenin çocuğunu çıkarılığa vermesiyle ilgilidir.

hibi, muhterem *Malik al-Şannā'* Camāl al-Dīn Hısayn (s.70) b. Aḥmad al-Dībāçî'ya bir yıllık süreyle nakit 50 *Tabriz şehri saf gümüş dinarı* -ki bunun yarısı 25 dinar eder- ücret mukabilinde dibâcılık²⁰ sanatu yapması, emanet ve diyaneti yerine getirmesi ve o işle meşgul olması için, belgede isimleri yazılı olan topluluğun şahitliğinde hizmete verdi. 2 Rebiü'l-ewvel 704(?) tarihinde²¹ yazıldı.

Köle Satışı: Kamāl al-Dīn Hısayn b. 'Abdallāh b. 'Uşmān al-Sivāsî'nin satımı bir aded: Tahmāsb adında, uzun boylu, beyaz tenli, kırmızı yüzlü, kara gözlü, açık (*guşāda*) kaşlı, elinde Ğiyās al-Dīn Maḥmūd b. 'Abdallāh al-Aḥrākî'nin mektubuna sahib olan bir aded Çin (*Hiṭāy*)'li köle nakit 500 *Tabrîz şehri saf gümüş dinarma* -ki bunun yarısı 250 dinar eder- Tabrîz şehri *tamğācî*²² ve dellallerinin huzurunda satıldı. Eğer çalınmış (*duzdīda*) veya bulunmuş (*bulārgū*) çıkar ise sorumluluğu satıcıya aittir. *Filān* ve *filān*'ın dellalliğiyle. 3 Rebiü'l-ewvel 731/15 Aralık 1330.

Boşanma Belgesi (Ṭalāk-nāma): *Filān b. filān b. filān*, şer'i hükümlere uygun olarak, kendi ehli (hanımı) *Filāna bint filān*'ı boşayarak serbest bıraktığını, geri dönme ve vazgeçmede bulunmayacağını beyân ve ikrâr eyledi. Yüce Allāh derki: *Erkek zevcesini boşarsa ondan sonra kadın kendinden başka bir ere nikahlanıp varıncaya kadar ona helâl olmaz*²³. *Filāna bint filān*, kocası *Filān b. filān*'ın üzerine vazife olan nakit 50 *Tabrîz şehri saf gümüş dinarı* -ki bunun yarısı 25 dinar eder- mihr ile boşandı (s.71) ve kendisini azad kıldı. Giyecek, eşya vb. değerli şeylerden her ne var ise, taraflardan herbirisi kendi arzusuna ulaştı ve birbirinden ayrıldılar. Bu durum ihtiyaç anında ibraz edilmek üzere hüccete kaydedildi. 4 Rebiü'levvel 1056(?)/16 Aralık 1330(?).

Köle Azad Belgesi (Āzād-nāma): Bu vesika, Şadr-ı Kabîr Hıvāca *Filān al-Dīn filān*'ın; Rus asıllı, Balabān isimli, orta boylu, kırmızı yüzlü, gök gözlü, çauk kaşlı, bir aded köleyi *Allāh rızası* ve o gün için ki: "*ne mal fayda eder ne*

²⁰ **Dibâcılık:** İpek kumaş dokuyuculuğu ve satıcılığı.

²¹ Burada ve sonraki iki vesikanın sonunda 704, 1055 ve 1053 tarihlerinin kullanıldığı görülmektedir. Ancak metinlerin dil ve üslup özelliklerine bakıldığı zaman, bu vesikaların da diğer vesikalarla aynı tarihe (731/1330) ait olması gerekmektedir.

²² **Tamğācî:** İlhanlı Devleti'nde ticari mallardan vergi tahsil eden memur. Bkz. Ş. Şarik Amîn, *Farhang-i İştilâhât-i Dīvānî-yi Davra-yi Muğul*, Tahrân 1357hş., s. 101-102.

²³ **Kur'ân**, II/230.

de oğullar, meğerki Allâh'a tamamen salim bir kalp ile gelenler olsun"²⁴ azad ettiğini bildirir. Bundan sonra o kendi nefsinin hakimidir. Her nerede ister ise orada ikamet eder. Bu günden sonra, azad edenin yakınları ve başkalarından hiç kimsenin bu köle üzerinde hiçbir hak ve yetkisi yoktur. Onun huzurlu bir şekilde devlete dua ile meşgul olması için engelde bulunulmasın ve ona zahmet verilmesin. Bu şekilde taahütte bulundu. Seçkin (ā'yān) ve güvenilir bir topluluğun huzurunda. 11 Rebiü'l-ewvel 731/23 Aralık 1330²⁵.

Ortaklık Belgesi (Şirkat-nāma): Bu vesika ile, *Filān b. filān*'ın nakit 1000 *Tabrîz şehri saf gümüş dinarını* -ki bunun yarısı 500 dinar eder- *Filān b. filān*'ın şirketine ortaklık için koyduğunun zikridir. (O), bu para ile malın sahibi olur ve diğeri de bu paraya ortak olur, onların arasında paylaşılr. Kazanılan maldan yarısını adı zikredilen *Filān*'a verir ve (s.72) yarısını da kendisi alır. Buna razı oldular ve birbirlerinin beyanlarını kabul ettiler. Eğer -*Allâh korusun*- bu mala bir zarar gelirse, yarısı malın sahibine ve yarısı da ortağına aittir. Bu şekilde kendi istekleri ile taahütte bulundular. Ramazan 1053(?). "*Alemlerin rabbi olan Allâh'a hamd olsun*".

İbranâme (Barî-nāma): *Filān b. filān* şer'i kaidelere uygun, aklen ve bedenlen sağlam bir *ikrâr* ile, *Filān b. filān* üzerinde nakid, mal, emanet ya da başka şekillerde hiç bir talebi olmadığına dair beyanda bulunmuştur. Bu tarihten itibaren zikredilen *Filān b. filān* ya da onun tarafının yapacağı talepler batıl ve iftira olacaktır. Bu durum isimleri belgede zikredilen kimselerin şahidiğinde hüccete kaydedildi. 7 Rebiü'l-ewvel 731/19 Aralık 1330.

* * *

²⁴ Kur'ân, XXVI, 88-89.

²⁵ Türkiye Selçukluları devrine ait *Rusûm al-Rasâ'if*'de kaydedilen bir *âzâd-nāma* için bkz. O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 185. Yine 1111/1699 tarihinde yazılan ve aşl günümüze ulaşan bir *âzâd-nāma*, metnimizde geçen bazı özel ıstılahların Safeviler devrinin sonlarında da kullanılmakta olduğunu göstermektedir. (Bkz. 'A. Suhayli *Hvânsârî*, "*âzâd-nāma*", *Macalla-yi Vahîd*, II/2, s. 14-15).

Vesikalara Göre İlhanlı Devrine Ait Bazı Fiyatlar:

Tarih	iş-mal	fiyat
Muharrem 721	Bir yıl için toprak kiralınması	10 dinar
2 Rebiü'l-ewel 704	Bir yıl için çocuğun hizmete verilmesi	50 dinar
3 Rebiü'l-ewel 731	Bir aded köle satımı	500 dinar
4 Rebiü'l-ewel 1056(731?)	Kadın için boşanma mihri	50 dinar
Ramazan 1053(731?)	Bir işe ortaklık bedeli	1000 dinar

زبانها بر قصد من سناهند و لی زین عصبها باکی نماندم که از ایشان او آمده ام
اما امید آن و مراد چنانست که بهار هر گلشن که از آن نبات میدرخد بر سر و بر لب
از نبات ذوق نامرادی زده و مراد کردد و درم اگر سعادت تو بهیچسود
نخاطرم طلبت تو از زنی آفتاب محرم جنت دارم حوینا ساره دوست تو
مقتدره بر تو ام خود نوسید صبا شفق احوال در دوران کرد و آن کف دلان را غم خیزد
بیم عیادت میگویم رفت که بعد از غامدی ایام طول الام و در خضاه در حال کس لای
شامل این رفتار من در ایام قید محوری شده و در آن وقت که در خضاه
پنزون و سبب نترنج بستر خورشید آن کتب نیکو در رسید از دیار دوست تو در خضاه
ز خط حکما در دوست دل ما در نشانی در وقت کتب نیکو در رسید از دیار دوست تو در خضاه
و چون از غامدی عیادت میوای جنت لذت تو است تمام فرج احوال خواهد وار
مضون بشارت شخون که اشتطام تمام مرفوق برام و اقباض خندان حل و عقد تمام بر افتد
انتهای محرم کرم بر اسم انصاف همای و لازم کلماتی بقیه رسیده شود از آن در وقت کتب نیکو
بر تبرت دوست که تبار و بار دوست انظار و تو ایام و زیاده و لغت در بود بسیار بر خط و کلام
منه و دوستم آمده و دل کی آرام و مسیح بالمدی دشمن و دوام شده جان من و نبات علی که

که علی و آد و یازوی در خطب طلبی به هیما شد
و نیز هر که خواهر که تا اول با بلوک و اجیان و کاکه عهد و زمان القی باشد
یا صدور و اقران قرینی بودی همه او نیز عهد و آد و یازوی ای مردی مهر
جان و در خلعت توش و نوا سف و شریف از ملل آنست شرف خود
ایشقی خال نایب منی فی الحقیقت لیسید و عهد و یاز خاطر آن بوده
چون طاعت خود شمس ملل جدا بر نمانده شمار مرغ قار عامل این
علاصطلاح اهل اللات ترفیق دلانده و نود و روزگار بویست
ان مساجد حلا تا بید اسکان فل جانف فضل میریجا محمود و ناول برداد اقامه کوزا
رسالة الصالحین کرد حسن توفیق قسم اول در معرفت قفاقی در حدیث است
مخاطب و دعوات نامه و در آن چهار فصل قسم دوم در حاجت بخشیدن است
پادشاهان وقت و در آن پنج فصل است قسم سیم در صبر نامه ایتمه و تقاضا و است
ماحولت و در آن هفت فصل است قسم چهارم در رحمت و غفران و نکات
ماحولت و تقاضای و در آن پنج فصل است قسم پنجم در معرفت و غفران
و زینت و باقیات و حساب رقوم و علم شرط و در آن شش فصل است
قسم ششم در معرفت قفاقی و در حیات عورات خطاب و دعوات
نامه و در آن چهار فصل است فصل اول بر آنکه العزائم الله و از شدن که مهم ترین
در کتاب و در آن مقدار در حیات و معرفت است و عقلا است تا در خطاب
سوی بنفند و خطاب و التاب است که بر صدر مکاتبات

تاویل و رحمت بدین سوکند نهاده بدین موجب اقرار کرد و کوازه
 بر خود گرفت تاریخ فلاحات فصل دوم قدر واه و باقی است
 بر آن **فصل** از **حیات قصاص**
 محمد خیار رسا از هر کجا فرستد بدست
 معتمدان **مان** بدست محمد کشت
ع
 تا وقت حیات محمد کشته
 در تمام جوانان مبارک است از کلاوات
 سر آمد و پس از آن
 بر آید خزان
 خوله محمد الدین است از دو معجم عدد
 کتبی است جمال الدین و حاجی
 زوراج **اص**
ص
 و اعجاز علامت کند کتبی معجم اول
 مع کلاوات سر آمد و پس از آن
 تاویل و رحمت بدین سوکند نهاده بدین موجب اقرار کرد و کوازه
 بر خود گرفت تاریخ فلاحات فصل دوم قدر واه و باقی است
 بر آن **فصل** از **حیات قصاص**
 محمد خیار رسا از هر کجا فرستد بدست
 معتمدان **مان** بدست محمد کشت
ع
 تا وقت حیات محمد کشته
 در تمام جوانان مبارک است از کلاوات
 سر آمد و پس از آن
 بر آید خزان
 خوله محمد الدین است از دو معجم عدد
 کتبی است جمال الدین و حاجی
 زوراج **اص**
ص
 و اعجاز علامت کند کتبی معجم اول
 مع کلاوات سر آمد و پس از آن

راه نرا	سوان حراف حواجه كرم الدين حواجه متغناح صد كو ذيق ص ك ط ع	حراف نبرار حواجه حراف الدين مع علو كجا بيت جمال الدين دراي صد و سماه چند تان
براي اول نوي	ما وقت حراف محراب احد و تين و سجا راه اجار و ميا صلا حراف الدين زنديك و در فرف از غره محمد وسنج با كلاب المدور زواج	واقعا بر علامت كنه او اول ريع كلاب راه خط و حواجه بهار الدين شرفخانه نديت نديت و شرف ص ك ط ع
	روز چهار حراف محراب قی مع المدوره	و اعطاء بر علامت كنه حواجه بهار الدين شرفخانه نديت نديت و شرف ص ك ط ع و اعطاء بر علامت كنه حواجه بهار الدين

دبی ذکر در یا فحاش

موجود نندرسا بندت نال عدوی لصد و پنجاه من الزو محو در یکتا شد
 و این کرر سبیل فتنه در قلم آمد و هر دو لاکت غنی نکر گذا یا فتنه و قصاب
 از دست نخی قصاب فتنه فتنه و برین گوشت گوشت کوفته نوزن چهار صد
 بدست معتمد کرار سبیل کتبت و این ذکر بر سبیل یا فتنه تعظیم آمد و کتبه نکر گذا احد
 یا فتنه فایض است از دست معتمد کجا سعد فایض منبع بخاه هزار من فتنه
 بدست معتمد کرار سبیل کتبت فتنه فتنه ذکر بر سبیل یا فتنه در قلم آمد و کتبه نکر گذا

و فتنه

ربیع الاول کندی و کلبش و سبانه و فتنه یا فتنه **طاد**

از دست نواجی حسن عطار سعادت بدست معتمد سبیل کتبت فتنه و کتبت من

و این ذکر کتبت او را در قلم آمد کتبت فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه

فضل سبیل در حیات تعظیم رقوم

۱ - معمر سبیل ط ۴ ۴ ۴ ۴
 ۲ - مع ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴
 ۳ - مع ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴
 ۴ - مع ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴
 ۵ - مع ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴
 ۶ - مع ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴
 ۷ - مع ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴
 ۸ - مع ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴
 ۹ - مع ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴
 ۱۰ - مع ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴ ۴

فضل سبیل در حیات تعظیم رقوم

فضل سبیل در حیات تعظیم رقوم

و صلح چهارم در علم شریعت
چون شخصی در حق شخصه او را کند چنین نویسد او را در دو
دکوازه بر خود گرفت محمد بن عمر بن محمد الهدی بن مقیم شهر ری
معروف بصراف منقحی در ست و عقده بر حاجی ابراهیم
واخبار طایف بطبع و رغبت خویش که بر وقت در دست
وقت و در دست و بیت از آنست خواجه
نجم الدین ابوبکر بن حسن بن عبدالله انصاری
صد و بیست و نه روز سفید طلوع نشود از روزی که در این
لازم و حق واجب ثابت بود تا مدت شش ماه از او
کرد مقرر کرد عوض این مسند که در تمام و کمال او رسیده است
کوبایی جاتی که اسامی ایشان در مکتوب یاد کرده و کتب جامع
غده ماه مبارک ربیع الثانی و در ولادت و سبب
حدیث محمد بن ابوبکر الخدی انصاری که در این نویسنده می بود
کوبایی در این شهر بن حسن انصاری کرده

سجده نامه زمینی
با طیاره داد کمال الدین حسن بن عبدالله بن محمد انصاری طایفه خراسانی
حین نامه با ستاد اجل نعم ختم ملک الصاع جلال التی حسین

بن احمد الباقی کسک متواتر متواتر علی مینجیخه و نماره سفید
 طلعی نقد تهر تهر ز نیمه این مریخ و صعبت اصصفت و میاچی کند
 و امانت و درانت کار او و طلعه کارایت کوا هر جا هست
 که اسیر ایشان در کتوب یکرده شود کتبی فایع صهم از مبارک کتوب
 و رده فروختند

فروخت کمال الدین حسین بن عبد القدر بن عثمان السوی کتیب
 غلام خطای طهات نام بالانند سفید و بست نریخ روی شایم
 کتاده ابرو مارنده کتوب خله غیث الدین محمد بن عبد الله اعراب
 مینجیخه و نماره سفید طلعی نقد تهر تهر ز نیمه این مریخ و صعبت
 کتوب تخفایان و دلالان تهر تهر ز نیمه که اگر ز دیده با طار غویرون آید
 عهد و جواب بر فروخته بابت جمله فلان و فلان کتیب اسم
 ماه مبارک زین کتیب ستمی و طین و سماه و لاس الم
 طلاق ناصر اقرار کرد و اعزاف آورد و کلاه بر خود گرفت
 فلان بن فلان بن فلان اقرار دست زنجیر که اهل خود را فلان بن
 فلان بن طلاق را کرد چنانکه هر دو خلقی نباشد و کتوب فلان کتیب
 کتیب نقد کتیب کتیب زواج غیره و فلان بن فلان مریخ و صعبت
 شمارده است و هو فلان بن فلان مریخ و صعبت و نماره سفید
 طلعی نقد تهر تهر ز نیمه این مریخ و صعبت و نماره سفید و خود را با

کتاب

کننده کرد و هر چه بود از پوشیدنی و کسرتزید و غیره از آنجا و بر حق باشد
هر یک قبض خویش رسیده و از یکدیگر متفرق شدند و این ذکر بحکم نوشته
تا وقت حاجت عرض افند و کسب حاجت حاصل میگردد **الحمد لله**

ازادنامه

این مکتوب با طفتت بفرما که از اد کرده صدر کسب خواهد فلان الدین
فلان کیفه غلام ادوس اصل طهارت نام صیغه بالانسیع روز کوی چشم
پوسته ابرو حشمتی قدر تقوا و طمنا طو ضا تبه و از جهت آن روز
که یومر لاکا بیفیع مال و لا یبون الا لرا تالی الله یقلب سلیم
تا بعد از این مالک نفس خود باشد و هر گاه که خواهر او صحت کند
و بعد از آن بیج افزیده را از معلقان این از دل کند و غیره با این
غلام بیج حتی در عورت نباشد و مانع و مزاج وی کوی کوی غلام
دچار صحت روز افزون مشمول گردد برین وصف لاه بر خود نشود
و عطر را از ایمان و تقا کسب می یابند ماه مبارک رب العالمین

اصی و طنی و سبحانه شریکت نام

این ذکر مشتمل بر آنکه فلان بن فلان صبیح کند تا روز رسیده
طعن قد شد تبریز که نیمه این صبیح بود یا بصد و بار شریکت فلان بن فلان
نهالکایان صبیح اس المال بیج شریکت آن صبیح صبیح فلان بن فلان
تقدیر صبیح کسب از آن بصب مال و بیو فلان المنفور و بعد

و رضی خود بر کبر و بدان موجب رانی شده و قبول اقرار بگیر کردند
و اگر محتاط بودی و باقی بدین مال برسد یعنی از آن صاحب مال؟
رضی دیگر از آن شریک بر این جمله کلاه بر خود گرفته لطیف صورت
محرران شهر رمضان المبارک ۱۰۵۴ و اورد در ابی العباس
برکتی **بنا صنف و معرفت فلان بن فلان اقرار**
درست شرعی نمی درست و قیام جبار و اعدا بر فلان بن فلان
هیچ نوعی و دعوی نیست و در ارفقه و نمازین و در ازود نیست و
و همه دعوی که قیام کند بر فلان بن فلان هر کد با کسر از قبل وی باطل باشد
و مرور و بهمان ولین ذکر بر سبیل محبت داده شد بگویم حاجت که اسامیر
اینان در مطوب با و کرده شود کتبی هم هشتمی هم کمالی و طبعی سبحان

بینه

